

OPŠTENARODNA ODBRANA I PRAVILA RATNOG PRAVA

Savremene antikolonijalne i oslobodilačke ratove karakterišu širina oružanog i neoružanog otpora u kojem učestvuje ceo narod i specifičnosti u načinu vođenja borbenih dejstava. I naša jugoslovenska koncepcija opštenarodnog odbrambenog rata ima iste bitne karakteristike, koje se razlikuju od klasičnih oblika ratovanja. Kako je većina pravila ratnog prava doneta ranije, postavlja se pitanje — da li se sva pravila i običaji ratnog prava mogu u svemu primeniti u savremenim opštenarodnim ratovima, odnosno da li su novi oblici opštenarodnog rata i otpora u skladu sa njima.

Najveći broj pravila iz međunarodnih ugovora koji regulišu odnose strana u sukobu i običajnih pravila ratnog prava važi i u opštenarodnom odbrambenom ratu, pri čemu se svakako mora voditi računa o izvesnim specifičnostima tog rata. Iako nisu izričito regulisane ili pomenute u tim pravilima, ipak, polazeći od smisla tih pravila i opštih pravnih načela, može se zaključiti da su bitne specifičnosti obuhvaćene ratnim pravom. Pored toga, Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata, donete 1949. godine, u zajedničkom 4. članu priznale su u potpunosti legalnost boraca otpora.

Za nas je posebno interesantno da razmotrimo neke osnovne stavove iz koncepcije opštenarodne odbrane i Ustava sa gledišta međunarodnog ratnog prava, jer se u inostranstvu čuju neka mišljenja koja ukazuju na izvesna nerazumevanja, pa i sumnje u to da su naši stavovi u skladu sa načelima i pravilima ratnog prava.

Naša koncepcija opštenarodne odbrane zasniva se na tri principa, koja se nalaze i u oblasti međunarodnog ratnog prava. To su:

- zabrana kapitulacije,
- zabrana priznanja i prihvatanja okupacije i
- nastavljanje oružane borbe i otpora i na privremeno zaposednutoj teritoriji.

Prvi princip, koji se odnosi na zabranu priznanja ili potpisivanja kapitulacije oružanih snaga ili zemlje, mislim da ne zahteva šira pravna objašnjenja.

Pod kapitulacijom se podrazumeva prestanak pružanja otpora protivniku ili predaja bez ikakvog otpora. Kapitulacija može da nastupi zaključenjem pismenog ili usmenog sporazuma, a može i bez ikakvog sporazuma.

Svaki oblik kapitulacije kod nas je zabranjen. To, međutim, ne znači da smo toliko samouvereni, da imamo iluzija, ili da verujemo da agresor, koji ima mnogo veće oružane snage, neće moći nigde da prodre u dubinu naše teritorije. Međutim, ni u tom slučaju nema predaje, nema prestanka borbe, već se ona nastavlja u novim uslovima i na drugačiji način.

Iako se radi o regulisanju odnosa prema stranoj oružanoj sili, svaki narod ima legalno pravo da unapred zabrani svojim oružanim snagama i političkom rukovodstvu da se predaju i kapituliraju pred agresorom. To je unutrašnja stvar svake države i takva zabrana nije protivna međunarodnom pravu. Uostalom, sličnu takvu zabranu proklamovale su i neke druge zemlje (Švedska, Švajcarska).

Drugi princip, koji se odnosi na zabranu okupacije i koji uključuje nastavljanje oružane borbe i na teritoriji koju bi neprijatelj privremeno zapoSEO, zahteva nešto šira objašnjenja.

Pre svega, da objasnimo šta se po međunarodnom pravu smatra okupacijom. Okupacija je definisana još Haškim pravilnikom o zakonima i običajima rata iz 1907. godine. Po njemu se teritorija smatra okupiranom kada je *stvarno* potčinjena vlasti neprijateljske vojske. Okupacija postoji samo na onoj teritoriji gde je ta vlast uspostavljena i gde se ona održava. Za postojanje ili priznanje okupacije nije potrebno da se donosi nikakav pravni dokumenat. To je faktično stanje vlasti neprijateljske vojske nad delom ili celom teritorijom druge strane u sukobu. Prema tome, za postojanje okupacije potrebno je da su ispunjena dva bitna uslova: da je na određenoj teritoriji uspostavljena vlast neprijateljske vojske i da se ta vlast efektivno, odnosno stvarno vrši. Ukratko, potrebno je da neprijateljska vojska faktički »drži« zaposednutu teritoriju. Ako toga nema, ako neprijatelj samo zaposedne neku teritoriju, odnosno ako, na primer, samo uđe u gradove i drži glavne komunikacije, ali stvarno ne vlada tom teritorijom, onda se ne može govoriti o okupaciji te teritorije.

Do spora, međutim, dolazi s toga što agresor samim ulaskom svoje vojske u neku teritoriju obično smatra da je ona okupirana. Isto tako, ako agresor stvori svoje organe vojne vlasti, ali oni zbog aktiv-

nosti pokreta otpora ne mogu da tu vlast efektivno vrše (kao što je bilo u NOR-u u mnogim delovima naše zemlje), agresor to neće da prizna, već smatra da je uspostavio stanje okupacije.

Naš Ustav i zakon ne eliminišu okupaciju kao međunarodno-pravnu kategoriju, već se prema našoj koncepciji odbrane samo odbacuje svaka mogućnost uspostavljanja i efektivnog vršenja vlasti agresora na našoj teritoriji, te time i mogućnost stvaranja i održavanja stanja okupacije u smislu međunarodnog ratnog prava. Onaj deo teritorije na koji bi došle neprijateljske oružane snage može se smatrati samo privremeno zaposednutim, jer se oružana borba i razni oblici otpora neprijatelju nastavljaju, a građani, organi društveno-političkih zajednica, radne i druge organizacije, koji su na toj teritoriji, dužni su, kako to propisuje Zakon o narodnoj odbrani, da izvršavaju naređenja organa koji na toj teritoriji rukovode opštenarodnim odbrambenim ratom. Agresoru se ne sme dozvoliti da svoju vlast stvarno vrši, što znači da prema međunarodnom ratnom pravu nisu ispunjeni uslovi za uspostavljanje stanja okupacije, niti uslovi međunarodnih pravila koji se odnose na okupaciju.

Deo teritorije u koji bi ušle neprijateljske oružane snage, prema našem Zakonu o narodnoj odbrani, smatra se »privremeno zaposednutom teritorijom«. Međunarodno ratno pravo, međutim, ne upotrebljava takav termin, odnosno takvo stanje. To je vojni termin koji je vezan za tok borbe. On upravo odgovara pravom stanju odnosa koji bi postojali na delu teritorije u koji bi ušao agresor. Taj termin znači da su agresorove oružane snage došle na tu teritoriju, ali da oružana borba time nije završena, već oružani sukob i dalje traje.

S obzirom na to, postavlja se pitanje: kakav je međunarodno-pravni položaj učesnika u borbi na privremeno zaposednutoj teritoriji, odnosno da li oni u slučaju da padnu u ruke neprijatelju imaju pravo na zaštitu kao ratni zarobljenici koja je predviđena ženevskim konvencijama o zaštiti žrtava rata iz 1949. godine?

Pravni položaj učesnika rata u tim uslovima zavisi od toga da li se oni po pravilima međunarodnog prava smatraju pripadnicima oružanih snaga.

Na teritoriji koja bi bila privremeno zaposednuta od agresora borbu će nastaviti pripadnici JNA i teritorijalne odbrane, dakle pripadnici naših oružanih snaga. Prema tome, ne radi se ni o pobuni protiv okupatora, jer on nije uspostavio stanje okupacije, niti o nekim pobunjeničkim jedinicama. To je, u stvari, nastavak borbe protiv agresora, protiv njegove invazije, dakle sastavni deo borbe koju su te jedinice vodile protiv agresora u zahvatu fronta. S obzirom na to, nema razloga ni za dilemu da li se na pripadnike tih oružanih

snaga odnosi III ženevska konvencija o poboljšanju sudbine zarobljenika iz 1949. godine, jer su to borci jedinica redovnih oružanih snaga koje nisu ni prekinule borbu.

Mora se, međutim, računati i sa tim da će agresor, ako uspe da prodre u dubinu teritorije, svim silama nastojati da svojom oružanom snagom vrši okupatorsku vlast, a ako u tome ne uspe, ipak će teritoriju u koju je prodro smatrati okupiranom. Ako se pođe i od takve pretpostavke, agresor bi prema članu 4. Ženevske konvencije o postupanju sa ratnim zarobljenicima iz 1949. godine, bio dužan da jedinice teritorijalne odbrane i JNA, koje se bore na privremeno zaposednutoj teritoriji, prizna kao jedinice pokreta otpora, jer one prema međunarodnom ratnom pravu imaju istu zaštitu kao i pripadnici redovnih oružanih snaga. Pri tome moraju da ispunjavaju četiri poznata uslova: da imaju na čelu odgovorno lice, da nose vidljiv znak koji označava njihovu pripadnost, da otvoreno nose oružje i da se pridržavaju pravila ratnog prava. Te uslove, ove jedinice svakako ispunjavaju. Prema tome, svi borci koji se na privremeno zaposednutoj teritoriji bore u sastavu jedinica teritorijalne odbrane i JNA imaju jednaku međunarodnu pravnu zaštitu, bez obzira na to što bi agresor tu teritoriju smatrao okupiranom.

Naša koncepcija opštenarodne odbrane računa sa tim da i stanovništvo na razne načine pruža otpor agresoru. U vezi s tim može se postaviti pitanje — da li stanovnici koji pružaju agresoru oružani ili neoružani otpor, imaju zaštitu po međunarodnom ratnom pravu?

Prema ženevskoj konvenciji o postupanju sa ratnim zarobljenicima, ratnim zarobljenicima smatra se i »stanovništvo neokupirane teritorije koje se, usled približavanja neprijatelja, dobrovoljno diže na oružje da bi pružilo otpor neprijateljskoj najezdi, a koje nije imalo vremena da se organizuje kao redovna oružana sila, ako otvoreno nosi oružje i ako poštuje ratne zakone i običaje«.

Ta odredba bi se odnosila na stanovništvo koje van JNA i teritorijalne odbrane učestvuje u borbi ili na drugi način pruža otpor agresoru u zahvatu fronta, tj. dok prodire u našu zemlju, ili na privremeno zaposednutoj teritoriji. Prema Ustavu, svi građani koji sa oružjem u ruci ili na drugi način učestvuju u otporu protiv agresora smatraju se pripadnicima redovnih oružanih snaga, te to važi i za stanovništvo koje se na bilo koji način uključi u borbu i pružanje otpora agresoru.

U pravnoj literaturi na Zapadu obično se smatralo da se pomenuta odredba ženevskih konvencija odnosi samo na stanovništvo koje pruža otpor neprijatelju koji nailazi, dakle koje dočekuje invaziju agresora. Takvo mišljenje je odgovaralo ranijoj praksi (pre drugog

svetskog rata, a u mnogim zemljama i u toku tog rata), kada su, u slučaju prodora agresora na određenu teritoriju, vojska i narod obustavljali otpor i priznali okupaciju.

Međutim, takva shvatanja se više ne mogu održati jer ih je praksa prevazišla. Za priznanje legalnosti boraca i stanovništva bitno je da učesnici u borbi i otporu u toku dejstva otvoreno nose oružje i da prema agresoru primenjuju pravila ratnog prava. Borba može da se vodi protiv agresora u zahvatu fronta i protiv jedinica koje su prodrle u našu teritoriju, tj. u pozadini agresora. Niko ne bi mogao da ospori legalnost borbe stanovništva protiv desantne jedinice koju agresor spusti u dubinu teritorije, pa se analogno tome ne može osporiti ni legalnost borbe stanovništva protiv agresora čiji nalet i prodor nije mogao biti zaustavljen, pa se borba nastavlja i u dubini teritorije bez obzira gde se nalaze njegove oružane snage.

Osim toga, ta borba se vodi za očuvanje nacionalne slobode na koju svaki narod ima pravo, a legalnost i pravednost te borbe nikada ne mogu biti osporavane.

Praksa savremenih ratova je doprinela da se gotovo u celom svetu menjaju ranija kruta shvatanja međunarodnog ratnog prava. No, da bi se što preciznije regulisala sporna pitanja, predlažu se i dopune sadašnjih ratnih pravila u kojima bi se priznala legalnost svim borcima u oblicima borbe i otpora. Može se čak reći da u teoriji međunarodnog ratnog prava sve više prevladavaju tendencije da se što više olakša položaj boraca za slobodu i tako oteža položaj agresora.

Tako, na primer, u rezoluciji Generalne skupštine OUN iz 1970. godine¹ zahteva se da se svim borcima, koji nisu pokriveni zaštitom iz člana 4. Ženevske konvencije o zaštiti ratnih zarobljenika, prizna isti humani tretman kao i ostalim ratnim zarobljenicima.

Za potpunu zaštitu boraca otvoreno i decidirano zalažu se i neki pravni pisci na Zapadu.²

Međunarodni crveni krst u tome, takođe, ima veoma značajnu ulogu. Na nekoliko međunarodnih konferencija Crvenog krsta pokreće se ovo pitanje. Najdalje se u tome otišlo u projektu Protokola uz IV ženevsku konvenciju o zaštiti civilnog stanovništva, koji je razmatran na Konferenciji vladinih eksperata o reafirmaciji i razvoju međunarodnog humanitarnog prava u oružanim sukobima, održanoj od 3. V do 3. VI 1972. godine u Ženevi.

¹ Rezolucija A/2676 (XXV).

² Na primer, M. Veuthey u članku: Le problème du traitement des prisonniers, *Annales d'études internationales*, Genève, 1972, str. 133—136. Le respect des droits de l'homme en période de conflit armé — Rapport du Secrétaire général, A/7720, 20. XI 1969, p. 56—58.

U članu 38. tog Projekta³ predloženo je da se ublaže uslovi za priznanje legalnosti boraca koji ne pripadaju redovnim oružanim snagama. Ti uslovi bi bili sledeći: da se za vreme dejstava pridržavaju principa ratnog prava, da samo u toku dejstava otvoreno nose oružje ili da se na drugi način razlikuju od civilnog stanovništva bilo znakom raspoznavanja bilo na drugi način i da su organizovani i pod komandom odgovornog komandanta. Na ovaj tekst dato je mnogo primedbi u toku rada pomenute konferencije no, bez obzira na to, ovakav predlog ukazuje na znatan napredak u shvatanjima statusa boraca u savremenim ratovima.

Pukovnik
dr Milan JOVANOVIĆ

³ Textes I Documentation présentée par le Comité international de la Croix Rouge, p. 14.